

Hans Magnus Enzensberger

**“Europa is nooit een blok geweest,
altijd een patchwork, een puzzel....”**

Hans Magnus Enzensberger:

“Ach, ik heb wel voor een paar weken een jonge Syriër in huis genomen en hem geholpen om door de bureaucratische papiermolen te geraken. Zolang zijn situatie nog een beetje precair is, woont hij bij ons. Maar dat is bijzaak. Ik ben geen expert, ik haat het om expert te zijn.”

René Smeets bezoekt Enzensberger

De publicatie van een selectie gedichten uit de meest recente bundels van de inmiddels zesentachtigjarige Duitse dichter en intellectueel Hans Magnus Enzensberger¹ was uiteraard een perfecte aanleiding om de auteur nog eens te gaan opzoeken in München voor een gesprek. Niet alleen blijft de grootste Duitse naoorlogse dichter met de regelmaat van een klok dichtbundels publiceren, ook proza en vooral essays blijven opwellen uit een blijkbaar niet te stelpen bron. Alleen al in 2015 heeft hij een bundeling van oude en nieuwe essays over de ‘onvrede’ in de wereld gepubliceerd (*Versuche über den Unfrieden*), een boekje met 363 drieregelige haiku-achtige verzen die samen een leuke agenda vormen (*Killroy was here*), en een korte roman over geld (*Immer das Geld!*). Daarnaast geeft Enzensberger over alles en nog wat zijn - steeds stevig onderbouwde en puntig geformuleerde – mening. Maar als we het gesprek willen beginnen met de vluchtelingenproblematiek in Duitsland – het interview heeft in oktober 2015 plaats – is zijn reactie tot mijn grote verbazing afwijzend. “Inzake de actualiteit ben ik niet bevoegd. Wat vandaag in de krant staat, verkiezingscampagnes en zo, daar ga ik niet over. Ik ben namelijk geen ‘specialist’, geen dagbladjournalist die elke dag een hoofdartikel kan schrijven. Het nieuws loopt ‘s morgens binnen via de telexen, en om twee uur ‘s namiddags schrijft die daarover al een hoofdartikel. Dat kan ik niet. Dat is niet mijn métier.”

¹ Hans Magnus Enzensberger, *Wolken, blauwige raadsels*, keuze en vertaling: René Smeets, Uitgeverij P, Leuven, 2015. De bundel bevat een selectie uit Enzensbergers drie meest recente bundels: *Die Geschichte der Wolken 99 Meditatione* (2003), *Rebus* (2009) en *Blauwärts. Ein Ausflug zu dritt – Hans Magnus Enzensberger – Gedichte, Jan Peter Tripp – Bilder, Justine Landat – Inszenierung* (2013), alsmede enkele niet eerder gepubliceerde gedichten uit de meest recente bloemlezing *Gedichte 1950–2015* (2014).

Ik had me voorgenomen over immigratie te praten, hier in München is er heel wat aan de hand met vluchtelingen. En U heeft zich in het verleden met die problematiek wel degelijk bezig gehouden...

Ach, ik heb wel voor een paar weken een jonge Syriër in huis genomen en hem geholpen om door de bureaucratische papiermolen te geraken. Zolang zijn situatie nog een beetje precair is, woont hij bij ons. Maar dat is bijzaak. Ik ben geen expert, ik haat het om expert te zijn.

Had Angela Merkel het bij het juiste eind toe ze zei: jullie vluchtelingen zijn hier in Duitsland allemaal welkom?

Daarover kun je niet in twee minuten praten, dat gaat niet, daarom haat ik dit soort van politieke interviews omdat alles tot twee regeltjes wordt gereduceerd. Dan heeft men zogezegd een mening geuit, maar die mening is niet nuttig, meningen hebben we allemaal. Je moet over zo'n onderwerp hebben nagedacht, je moet je daarmee bezig houden, je moet heel veel weten, en pas dan kun je misschien een essay schrijven, maar niet één minuutje tv, dat gaat niet.

Altijd dat geld!

Maar over geld hebt u nu een boek geschreven, een roman.

Ja, het is een korte roman, en hij is pas verschenen. Ik onderstreep: een korte roman, met veel afbeeldingen.

Onder meer van de Duitse minister van financiën Schäuble, zie ik.

Ja, Schäuble zit erin, de ECB, de inflatie.... Het is een vertelling, je zou het ook een familieroman kunnen noemen. Een heel normale familie, geen patchwork dus, maar zulke families bestaan nog; in de literatuur zijn ze weliswaar niet geliefd, want te vervelend. Het gaat om twee ouders, die drie kinderen hebben: een dochter van 18 die in haar laatste jaar humaniora zit, een puberende jongen van een jaar of twaalf, dertien, en nog een meisje dat net uit de crèche is en voor het eerst naar school gaat. Echt een doodnormaal gezin. De man is ambtenaar. Maar dan gebeurt iets merkwaardigs. Een oude dame, een verre verwante - een groot tante of zo, een jaar of tachtig oud - komt op bezoek. Soms was ze rijk, soms was ze blut, soms was ze bohémienne, kortom: iemand vol geheimen, met een bewogen levensloop. Tijdens haar bezoeken

blijkt hoe haar leven is verlopen, en dat leven houdt in dat zij alles wat geld betreft reeds heeft meegemaakt. Ups en downs, zoals op de beurs. Ze heeft ook gespeculeerd, én ze heeft een reuzenvilla in Zwitserland. Als ze op bezoek komt, verblijft ze niet bij die kleinburgerlijke familie thuis, maar in het allerbeste hotel; hier in München zou dat bv. het Hotel Vier Jahreszeiten kunnen zijn. Een luxehotel. En ze nodigt die drie kinderen uit om haar te bezoeken in het hotel. Een heel avontuur voor die kinderen, die nog nooit in zo'n hotel zijn geweest. Je hoeft maar in je handen te klappen, en wat je maar wilt, het wordt meteen aangevoerd.

Willen ze zwemmen? Er is een zwembad en een spa... Zij heeft zelf geen kinderen, en ze wil zich niet vervelen, maar een 'free lunch' bestaat niet, dus zegt ze tegen die kinderen: Ik zal jullie opdrachten geven; als jullie volgende week terugkomen, moeten jullie een antwoord hebben op een paar vragen, en de eerste vraag is: waar komt het geld vandaan? En zo komen er discussies tot stand. Blijkt dat er niet slechts één soort geld is, en hoe zit het bv. met vreemde valuta? Zelf heeft ze Zwitserse franken in haar tas. En ze kent ook wel belangrijke mensen, bv. iemand die bij de Bank voor internationale Betalingen in Basel werkt. Ze gaat met de kinderen wandelen, ze is nieuwsgierig. Ze heeft bv. nog nooit met een bus gereisd, want ze heeft een chauffeur, en dan wil ze met die kinderen een busuitstapje maken. Verder zijn er verhalen over de ouders en zo, maar dat laat ik nu even voor wat het is, alleen dit nog, omdat het van belang is voor het verhaal: de ouders weten dat zij geen kinderen heeft, en dan rijst natuurlijk de vraag: is zij misschien een erf tante? Dan komen er natuurlijk heel andere beschouwingen in het spel. Er komen uiteindelijk advocaten en zo aan te pas, en het draait uiteindelijk allemaal om geld. Tijdens het avondeten in de familie werd er altijd over geld gesproken, er is er nooit genoeg, en dat vinden de kinderen niet zo leuk, maar ook zij zijn niet zonder interesse, want zij hebben schoenen nodig, handschoenen, een nieuwe iphone, en zij zijn niet zo dom als de leraars denken.

Leraars spreken overigens niet graag over geld. Zij hebben een loon, zij krijgen een pensioen, zij hoeven zich over geld geen zorgen te maken. Geld is voor hen een privé-thema, en dat is één van de redenen waarom in de scholen over geld geen uitleg wordt gegeven. Over geld moet je maar ergens anders leren.

Literair filosoferen over geld dus.

Ja, maar er moet altijd een verhaal aan te pas komen, het mag geen abstractie blijven, geen economisch verklarend handboek, een écht verhaal.

Het is uw eerste roman? Ik ken wel Josephine und Ich, maar dat is meer een novelle.

Ja, ik ben helemaal geen romanschrijver. Romans zijn voor mij te lang.

In de eerste plaats dichter

U bent en blijft in de eerste plaats een dichter?

Ja, dat is, als je wil, de bron. Weet je, er zijn ook domme dichters, dat zijn daarom geen slechte dichters. Een dichter hoeft niet per se een intellectueel te zijn. Je hebt dichters die de liefde kunnen bezingen, en daarvoor hoeft je geen intellectueel te zijn. Maar ik kan het denken niet laten, en daarom schrijf ik ook essays. Ik heb er al heel wat geschreven, en afgezien van deze hoofdzaken, zijn er nog bijzaken, zoals bij jou zelf. Zo doe ik wel eens wat met theater, ben ik met tijdschriften bezig, een mens wil zich wel eens wat amuseren.

Dus poëzie is en blijft hoofdzaak, maar uw visie op poëzie is mettertijd wel flink gewijzigd.

Ja natuurlijk! Weet je, ieder heeft zo zijn privé-obsessies, en er zijn ook historische obsessies. Neem de Nederlanders. De bezetting door de Duitsers, daar hebben ze 'mopjes' over. Als je met het vergrootglas kijkt, zie je dat ze nog andere obsessies hebben, bv. de eigen collaboratie – dan is het al gauw 'pssstt'. De Belgen hebben hun onaangename koloniale geschiedenis, enzoverder enzovoort. Historische obsessies dus, maar dan zijn er ook privé-obsessies. Vroeger was het bv. een reuzendrama wanneer iemand homoseksueel was. Nu is dat niet meer zo erg, maar het maakt toch een verschil. En dan heb je nog de specialisten. Je hebt bv. dichters die van bij het begin zeggen: ik ben een liefdesdichter. En dan heb je de maatschappijkritische dichter, die denkt dat hij zich om het proletariaat moet bekommeren. Dat kan met familiale en andere omstandigheden te maken hebben, de vader was misschien communist. In zekere zin is zo een dichter ook een specialist.

Dat bent u ook geweest, een maatschappijkritische dichter...

Ja. En er zijn er nog andere, bv. de natuurdichters, met interesse voor mossen en bomen. In de Duitse literatuur heb je een traditie van heuse natuurdichters. Ook na de Tweede Wereldoorlog had je zulke specialisten, die onder andere over wespen en bijen gedichten schreven. En dan zijn er nog de avant-garde dichters die alleen maar willen doen wat nog nooit door iemand anders is gedaan, bv. een gedicht dat alleen maar uit kleine letters

Als ik in 1937 naar een kantoor zou zijn gegaan om een pas te vragen, en Engelse ponden, dan zou men gezegd hebben: heb je ze wel goed op een rij?

"e" bestaat. Mijn probleem is in zekere zin dat ik géén specialist ben. Het zal mij worst wezen of het over liefde, politiek of de natuur gaat, ik kan niet in het vel van de specialist kruipen, poëzie is voor mij, met een term uit de biologie, een omnivoor, een levend wezen dat alles eet: vlees, planten, mineralen, weet ik veel wat nog allemaal. Voor mij is er niets dat niet in de poëzie mag voorkomen. Alles kan in een gedicht. Bv. dit (neemt een pakje reservebatterijen vast dat op tafel ligt), of de lieve God, maakt mij niet uit. Of het daarmee lukt om goede poëzie te maken, dat is weer een ander verhaal, daarover moet ik niet oordelen, ik heb het hier alleen over mijn grondhouding als dichter.

Uw laatste bundel heet Blauwwärts, daarvoor was er Rebus, en daarvoor Die Geschichte der Wolken, dat zijn toch heel andere titels dan in de jaren vijftig en zestig, dan was er Verdediging der Wölfe, en Blindenschrift, en nog andere bundels die bol stonden van het engagement.

Ja natuurlijk, dat hangt samen met de historische obsessies. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was ik zeventien of achttien, en dan werd je gereduceerd tot je Duitser zijn, je was een soort paria, een lid van een bende criminelen. Dat zijn dingen die kun je niet zomaar van je af schudden, ik kon dat toch niet. Er waren historische krachten aan het werk die zo sterk waren dat je gewoon positie moest kiezen, en dat begon bij kleine, dagelijkse zaken, bv. die ene rechter, die dokter, die politieofficier... Het zat je zo te zeggen in je nek, en dat heeft natuurlijk een tijdje geduurd. Maar ook in de eerste bundels waren er al andere geluiden, het ging niet alleen maar daarover, er waren ook gedichten over de dood, over vriendschappen... Het is de geschiedenis dus niet helemaal gelukt mij te kidnappen!

Van Duitsland naar Cuba en terug

Waarom bent u toen uit Duitsland weggegaan?

Ik was toen tot het besluit gekomen: Duitser zijn is geen beroep, in positieve noch in negatieve zin, het is gewoon een feit. Je kiest niet waar je geboren wordt. Daarmee moet je wel leven en mee omgaan, maar daarmee is toch niet alles gezegd!

U hebt bv. in Noorwegen op een klein eiland gewoond, was dat niet zeer geïsoleerd?

Het was ook aangenaam. Iemand van mijn leeftijd toen, die had ook de behoefte om weg te gaan - , 'Ich will raus!' Tijdens de oorlog zat je in zekere mate opgesloten, je kon niet bewegen zoals je wilde, je moest bv. een pas hebben, deviezen, en dat was er gewoon niet onder de nazi's. Als ik in 1937 naar een kantoor zou zijn gegaan om een pas te vragen, en Engelse ponden, dan zou men gezegd hebben: heb je ze wel goed op een rij? De enige manier waarop de Duitsers overal zijn heengegaan, was met laarzen aan. Dat was voor een jonge twintiger in pakweg 1939 de eerste mogelijkheid om weg te gaan, dan mocht je bv. plots naar Parijs, en niet zomaar als een wat naïeve Jan met de pet, maar als overwinnaar. Een deel van de aanvankelijke successen van het Duitse leger heeft ook daarmee te maken, die jonge mensen wilden weg uit hun kooi, dat wordt wel eens vergeten, de eerste bedoeling was niet altijd mensen om te brengen of zelf omgebracht te worden, die mensen wilden wel eens wat van de wereld zien. Maar dat was alleen maar bij het begin zo. Later werd het alleen maar bloediger en bloediger, en op een gegeven moment was het ook met de overwinningen gedaan. Dat alles om te zeggen hoe sterk de behoefte was om weg te geraken, en als jongere is men niet per se in politiek geïnteresseerd, het is meer een buikgevoel. Ik kan bv. niet zeggen dat ik als achtjarige jongen of zo echt tegen de nazi's was. Maar ze liepen wel altijd iedereen te bevelen, al schreeuwend, en dat beviel mij niet. Nu had ik wel een beetje geluk omdat mijn vader ook een nogal sceptische man was. "Nazi's", zei hij altijd, "dat zijn toch geen mensen waarmee je samen aan tafel gaat voor het avondeten. Altijd dat onaangename brullen..." Dat was natuurlijk geen gedocumenteerde antifascistische houding, maar thuis konden wij toch altijd vrijelijk spreken, dat was ook al heel wat, dat was niet voor iedereen weggelegd.

Hoe belangrijk was Cuba voor U? U hebt daar einde jaren zestig een jaar lang verbleven, en u bent er in 2014 nog uitgebreid op teruggekomen in Tumult, alsmede op uw bezoeken aan talrijke andere 'socialistische' landen in diezelfde woelige jaren.

Cuba was één van mijn laatste avonturen, ja. In de jaren vijftig kwam ik uit een linkse cultuur, ik had een paar aanknopingspunten, maar dat was toen bepaald niet mainstream in West-Duitsland. Ik kom eigenlijk uit die traditie met ideeën dat de dingen niet per se moeten blijven zoals ze zijn. En dan heb ik heel veel gelezen en mij de bedenking gemaakt: wacht eens even, dat weet je nu alles alleen maar uit boeken - Marx, Trotski, Gramsci, noem maar op - maar daar mag het toch niet

bij blijven? Dus dacht ik: je moet daarheen, en zo ben ik in al die zogeheten socialistische landen geweest. Alleen in Noord-Korea ben ik nooit geweest, maar de andere - Bulgarije, Hongarije, de Sovjet-Unie, de Baltische staten.... - ben ik allemaal van dichtbij gaan bekijken, nogal grondig, en ik ben tot de slotsom gekomen: jammer, maar dit wordt niks, de oplossing voor de problemen heeft het allemaal niet gebracht. Dat kon je niet in de boeken lezen, maar in het dagelijkse leven, door met de mensen te praten, te zien hoe ze zich gedragen, je af te vragen waarom ze zich zo gedragen. Van de terreur afgezien, was het ook economisch een mislukking. Alles was dus onttoverd, zou je kunnen zeggen, maar dan was er nog dat kleine onbelangrijke eiland in het Caribische gebied en daar waren er geen Russische tanks, geen pantsers, geen Rood Leger, en je kreeg de indruk dat ze uit vrije wil hadden gehandeld.

Ze wilden het eens anders doen, zélf, zonder KBG. Het was het laatste, wat eenzame, vlammetje dat nog brandde. Volgens mijn stelregel dat je alles zelf moet hebben gezien, ben ik dan naar Cuba gegaan. Ik vond de mensen daar zeer sympathiek, er was leuke muziek, alles ging er zeer levendig aan toe. Osip Mandelstam heeft ooit gezegd: het belangrijkste voor een dichter is de opmerksaamheid, en daar zit wel wat in, want het loont altijd de moeite om de zaken wat van naderbij te beschouwen, dan ontdek je de achterkant, de ondertonen, de halve waarheden, de ambivalenties... Wel, ik ben bijna een jaar in Cuba gebleven, en heb het allemaal grondig onderzocht, van boven tot beneden, van het arbeidskamp tot Fidel Castro persoonlijk, en alles wat daartussen zat. En het is op hetzelfde resultaat uitgelopen, het heeft alleen wat langer geduurd, niet zonder medeverantwoordelijkheid van de Amerikanen, die ertoe hebben bijgedragen dat het allemaal zeer snel op een mislukking is uitgelopen, waardoor de Russen er dan toch bij betrokken geraakt zijn. Dat was mijn Cuba-avontuur, op zich zeer spannend, met veel ontgoocheling en desillusie, maar niet alleen maar dat, het was ook leuk. Mijn Spaans werd veel beter, en helemaal zonder liefdesrelaties gaat het natuurlijk ook niet. Tja, ik ben geen klaagmuur...

Sinds wanneer woont u terug in Duitsland?

Ik heb eerst nog in Berlijn gewoond, waar ik met tijdschriften bezig was, *Kursbuch* en zo, maar op de een of andere manier was Berlijn mij te eng. Een stad zonder landschap bevalt mij niet. Maar ik ben afkomstig uit Zuid-Duitsland. Weet je, als je jong bent, denk je waarschijnlijk stiekem dat er ergens op de wereld wel een ideale plek is, waar alles jou bevalt, waar het eten lekker is, waar je de taal goed verstaat, waar het landschap je bevalt, de kleuren... Maar dat is maar een verzinsel, overal vind je meteen zaken die je helemaal

niet bevallen, zoals deze of gene politieke partij, of het feit dat de hele stad vol files staat, en dan heb ik tegen mezelf gezegd: ik stop met het zoeken naar die ideale stad, ik kies een plek die ik ken, waar ik weet hoe de mensen zijn, en een stad die alles heeft wat ze voor mij moet hebben; om te beginnen een eerste klasbibliotheek, muziek zoveel je maar wil, een openbaar vervoernet waardoor je geen auto nodig hebt, enz. Maar tegelijk is het geen reuzenstad zoals Sao Paolo. Dit is een stad waar je nog te voet kunt gaan – ik ben een voetganger!

München bevalt U dus. Wat met Duitsland? Europa?

Tja, je kunt natuurlijk ook naar Nairobi gaan, of naar Caracas, maar waar zit dan de verlokking? En dan heb je plaatsen waar ik me als een idioot zou voelen. Ik ben wel een paar keer in China geweest, maar om daar te gaan wonen? Het is ook gewoon te laat, ik zou een jaar of vijf nodig hebben om Chinees te leren. Op mijn leeftijd is dat onzin.

Het zachte monster Europa

Met de Europese Unie bent u niet zo tevreden. Daar hebt u ook een essay over geschreven.

Ja, die Europese constructies....

Wat is er fout aan?

Ach, dat heeft met Europa niets te maken. Europa is een feit, niet iets wat uitgedacht werd op een stuk papier, Europa bestaat écht. En dat is veel interessanter dan wat ergens in een bureau in Brussel wordt bedacht, dat is Europa niet. Altijd die verwarring! Iemand is anti-Europeaan wanneer hij iets in te brengen heeft tegen de politici die daar huizen, of tegen Juncker, dan ben je zagezegd een anti-Europeaan! (emotioneel:) Juncker is een anti-Europeaan, met zijn belastinggeknoei! Ik zou er niet over beginnen, maar als hij start met mij als anti-Europeaan te bestempelen...

Heeft hij dat gezegd?

Ze zeggen het allemaal. Allen die iets tegen de Europese constructie inbrengen, worden in dezelfde rechterhoek geplaatst, met Le Pen vergeleken, verdacht gemaakt, het is een kwestie van taal. Want wat heet anti-Europees? Dat ik bedenkingen heb bij de Commissie of het 'acquis communautaire' met zijn 40.000 bladzijden? Dat heet dan anti-Europees? Propaganda is dat, en propaganda, dat kennen we hier wel... Maar ik loof de Europese Unie! We weten allen hoe aangenaam het is dat men – tot nader order, eens zien hoe lang het nog duurt – naar

Frankrijk of Italië kan rijden, zonder grenscontroles, ik mag zelfs wijn meebrengen! Vroeger was een boek uit Italië importeren een hele onderneming, je moest stempels halen op het douanekantoor, en hoe moest je betalen? Een gecompliceerde overmaking! Niemand zegt dat al wat de EU als instituut verwezenlijkt fout is, of slecht, maar het moet toch veroorloofd, het moet toch mogelijk zijn hier en daar een bezwaar te opperen! Als dat niet meer kan, zitten we in een dictatuur. Nu ja, verboden is het niet, maar je wordt wel beschimpt door die eurocraten. Verder gebeurt er helemaal niets. Ik zit hier in mijn eigen woning, ik mag zeggen wat ik wil, heerlijk toch!

De idee van een Verenigde Staten van Europa bevalt u niet?

Pure fantasie, niemand is daartoe bereid! Dat zie je toch aan alle kleine dingen. Als het dan eens kritisch wordt, neem de bankencrisis of de immigratieproblemen, dan is er gewoon geen verenigd Europa, geen blok. Europa is nooit een blok geweest, altijd een patchwork, een puzzel.

En dat moet zo blijven?

Pogingen om het met geweld te veranderen, zijn mislukt. Napoleon heeft het geprobeerd, Hitler heeft het geprobeerd. Beiden niet geslaagd. Dan moet men zich toch eens afvragen waaraan dat wel mag liggen. De Europeanen willen dat niet. Neem uw eigen land. Probeer eens de Walen het Franse af te wennen en de Vlamingen het Franse bij te brengen, dwangmatig. Gaat niet, vergeet het! Laat de mensen toch gerust! Je kunt toch geen 500 miljoen mensen tegen hun wil regeren, dat is toch absurd. De Litouwers willen gewoon Litouwers zijn, weet ik veel waarom, maar het is wel zo, ze willen geen Polen of Russen of wat dan ook zijn. En verder is het hier Nigeria niet, of Rusland. Waarom komen de mensen zo graag naar Europa? Omdat het hier beter is, dat is toch eenvoudig!

Vandaar ook die migratiegolf?

Ja, daar heb ik vroeger al over geschreven, in de vroege jaren negentig, het essay *De grote volksverhuizing*, en helaas is wat ik toen heb geschreven allemaal nogal juist gebleken.

Uw essay over Het zachte monster Europa uit 2011 ligt eigenlijk wel in de lijn van het veel oudere Ach, Europa! uit 1987.

Dat was Europa bekeken van aan de randen, het was de periferie die mij interesseerde.

U hebt toen in een fictieve futuristische epiloog, die u in 2006 liet spelen, voorspeld dat de Muur van Berlijn zou vallen, en dat de Roemeense dictator Ceausescu door zijn eigen mensen zou worden omgebracht.

Juist, ja. Af en toe heeft een mens eens gelijk. Kan ik ook niets aan doen.

Nu we het toch over Europa hebben: wat Europa met Griekenland heeft gedaan, was dat goed?

Griekenland is nu eenmaal een hopeloos geval. Er zijn veel fouten gemaakt, in de eerste plaats door de Grieken zélf. Die houden van fouten, ze hebben er nog geen enkele niet gemaakt die ze niet hoefden te maken, ze houden ervan fouten te maken. Maar er is aan Griekenland ook geld verdiend, bv. door de firma Goldman Sachs.

Mario Draghi heeft daar nog gewerkt. En die bank heeft toen tamelijk goede zaken gedaan door de Grieken in de Europese Unie te loodsen op grond van vervalste statistieken. Maar dat is allemaal al lang bekend. Eigenlijk is Griekenland helemaal niet belangrijk, dat mag ook wel eens gezegd worden. 2% van de inwoners van de EU of zoiets, een kleine zaak die helemaal geen grote rol speelt, we hebben wel andere zorgen. Wordt vervelend ook, een mens wordt er nerveus van.

Velen zeggen: de Duitsers willen niet betalen voor de Grieken.

Ach, maak maar ruzie over geld, maar ik wil daar niet aan meedoen. Te vervelend, altijd hetzelfde verhaal. Kijk eens naar de poetsfirma's in gelijk welke Europese stad. Firma's die poetsvrouwen en ramenwassers verhuren. Wat een bitter gevecht over wie nu wie de duivel aandoet, wie de lonen drukt, wie illegale arbeid gebruikt enzoverder enzovoort.

Er is messcherpe concurrentie tussen die bedrijven. En als dat met ramenwassers al zo is, waarom dan niet met nationale staten? Die gedragen zich net hetzelfde.

De poëzie-automaat stelt het goed

Terug naar de literatuur. Wat is er van uw poëzie-automaat geworden?

O, die is in goede gezondheid, die werkt, hij staat in het Duitse literatuurarchief in Marbach, bij Stuttgart. Daar bevinden zich de meeste manuscripten en nalatenschappen van Duitse auteurs. De hele Brecht zit daar, Max Frisch, Schiller... Een berg papier die daar begraven ligt. Daar is ook een klein museum, en als je

Er is messcherpe concurrentie tussen die bedrijven. En als dat met ramenwassers al zo is, waarom dan niet met nationale staten? Die gedragen zich net hetzelfde.

daar binnengaat, in de inkomhal, kom je bij de poëzie-automaat. Je hoeft maar op een knop te drukken en even later staat er een gedicht.

Kan men uw boekje daarover uit de jaren negentig vandaag nog lezen?

Louter technisch bekeken liggen de zaken intussen helemaal anders. Je hebt nu die led-toestanden, nu klapperen er geen bordjes met hoofdletters meer naar beneden, zoals vroeger op de luchthavens. Dat beviel mij, dan zie je het gewoon gebeuren, maar vandaag werkt dat gewoon met lichtdioden, en de computertechniek is intussen veel verder geavanceerd, waardoor je grammaticaal heel andere vertakkingen kunt hebben.

Dus men zou nu betere resultaten kunnen behalen?

Als ik vandaag een poëzie-automaat zou bouwen, zou het enerzijds gemakkelijker zijn, omdat de techniek meer mogelijkheden biedt, anderzijds evenwel minder interessant. Het is natuurlijk net spannend om zoiets te bedenken onder bepaalde moeilijke voorwaarden.

Aan het einde van het gesprek toont Enzensberger mij zijn nieuwste boeken, waaronder Killroy was here, een bundeling van 365 drieregelige verzen die voorheen in de Frankfurter Allgemeine Zeitung zijn afgedrukt, elke dag één, een jaar lang. Bij wijze van voorbeeld het vers voor 9 december: "Antennes. / Bij kevers, kreeften en muggen / zijn ze gevoelig, bij ons gevoel-, / reuk- en smaakloos, van blik." Of dat voor 3 mei: "Minnaar van de oude school / Denken jullie dat jullie blauwe pillen / een balkleed kunnen vervangen, / de wals, de diepe blikken?"

Wat er verder nog op het programma staat, wil hij, zoals gewoonlijk, niet zeggen. Men moet ook niet elk jaar iets publiceren, zegt hij, maar ik weet wel beter, hij werkt ongetwijfeld aan verschillende projecten tegelijk, maar laat gewoon niet graag in zijn kaarten kijken. De eerstvolgende opdracht is een lezing, want hij heeft weer een prijs gekregen, de Schirmacher-prijs, de zoveelste in de rij. Hij zou liever geen prijzen meer krijgen, zegt hij.

De Nobelprijs ontbreekt nog, maar nog niet zo lang geleden heeft Günter Grass die gehad, en het lijkt weinig waarschijnlijk dat de prijs op korte termijn opnieuw naar een Duitser zou gaan. Ik blijf intussen bij mijn standpunt: gezien de verscheidenheid van zijn literaire productie, zijn bijzonder succesrijk dichterschap – uitgever Suhrkamp heeft in de loop der jaren enige honderdduizenden van zijn bundels gedrukt - en zijn status als invloedrijke intellectueel gedurende nu al meer dan vijftig jaar had Enzensberger die prijs méér verdiend dan Grass. ■